

Gönderim Tarihi: 28.05.2020

Kabul Tarihi: 04.11.2020

2020 YILI ERZURUM - ERZİNCAN İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

2020 Year Erzurum - Erzincan Provinces Surface Research

Nezahat CEYLAN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü bceylanerzurum@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9889-7279

Oktay ÖZGÜL

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü oktayozgul@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0575-0436

Alpaslan CEYLAN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
acceylan@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0533-905X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 1998 yılından itibaren Erzurum ve Erzincan illerinde yüzey araştırmaları yürütmekteyiz. Bu araştırmalar neticesinde bölge tarihine ışık tutacak önemli merkezler tespit edilmiştir. Tespit edilen merkezler arasında kaleler, höyükler, yerleşim alanları, kaya mezarları, kaya panoları, nekropoller, kurganlar, kaya basamaklı su tünelleri, maden ergitme sahaları gibi önemli yapılar yer almaktadır. Bu merkezlerden elde edilen veriler Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin özellikle Geç Kalkolitik Çağdan itibaren yoğun bir yerleşime sahne olduğunu göstermektedir. 2020 yılında Erzurum-Erzincan illerinde yaptığımız çalışmalarda 10 kale, 6 yerleşme, 1 nekropol alanı ve 1 gözetleme kulesi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaya mezarları, kaya panoları, kurganlar, kaya basamaklı su tünelleri,

Abstract

We have been conducting surveys in Erzurum and Erzincan provinces since 1998, with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums. Thanks to these researches, important centers that will shed light on the history of the region have been determined. Among the identified centers, there are important structures such as castles, mounds, residential areas, rock tombs, rock panels, necropolises, kurgans, rock-stepped water tunnels, and mine smelting sites. The data obtained from these centers show that the Northeastern Anatolia Region has been a densely populated area since the Late Chalcolithic Age. 10 castles, 6 settlements, 1 necropolis area and 1 watchtower were recorded in the works we conducted in Erzurum-Erzincan provinces in 2020.

Keywords: Rock tombs, , rock panels, kurgans, rock-stepped water tunnels

1. GİRİŞ

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 94949537-161.01-E.635773 sayılı ve 31.08.2020 tarihli izinleri ile Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülen yüzey araştırması 04 Eylül – 14 Eylül 2020 tarihleri arasında Erzurum ilinde; Horasan, Narman, Köprüköy ve Yakutiye ilçelerinde, Erzincan ilinde ise; Merkez ve Tercan ilçelerinde gerçekleştirilmiştir.

Yüzey araştırması arazi çalışması ekibi; Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN başkanlığında Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI, Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL, Doç. Dr. Nezahat CEYLAN, Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR, Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALMIŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur MORKOÇ, Doktorant Tuğrul BATMAZ, Merve ÖZYİĞİT, Halil İbrahim YILMAZ ve bakanlık temsilcisi Arkeolog Zühal ALCAN'dan oluşmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde 1997 yılında ön çalışmalarına başladığımız ve 1998 yılından itibaren aralıksız bir şekilde yürüttüğümüz arazi çalışmaları sonucunda çok sayıda tarihi ve arkeolojik yerleşme tespit edilmiştir. Her yıl artarak devam eden çalışmalarla belgelenen yerleşmelerin sayısı 650'yi aşmış ve çok sayıda makale ve kitap yayını yapılarak bu merkezler bilim dünyasına ve ilgililere tanıtılmıştır (Ceylan, 2000, s. 181-192; Ceylan, 2001, s. 71-82; Ceylan, 2002, s. 165-178; Ceylan, 2003, s. 311-324; Ceylan, 2004, s. 263-272; Ceylan, 2005, s. 189-200; Ceylan, 2007, s. 163-182; Ceylan & Bingöl vd. 2008, s. 129-148; Ceylan & Bingöl vd. 2009, s. 133-150; Bingöl & Ceylan, 2010, s. 375-398; Günaşdı, 2011, s. 473-492; Günaşdı, 2012, s. 51-65; Günaşdı vd., 2012, s. 49-70; Özgül & Ceylan vd., 2013, s. 277-292; Üngör & Bingöl vd., 2014, s. 61-77; Ceylan & Günaşdı vd., 2014, s. 71-92; Günaşdı, 2015, s. 113-131; Özgül, 2015, s. 69-92; Üngör, 2015, s. 432-442; Ceylan & Bingöl vd., 2016, s. 447-472; Günaşdı, 2016, s. 113-135; Özgül, 2016, s. 137-157; Üngör & Özgül, 2016, s. 267-289; Ceylan & Üngör vd., 2017, s. 25-50; Kalmış, 2017, s. 567-588; Ceylan & Günaşdı vd., 2018, s. 85-102; Ceylan & Özgül vd., 2018, s. 169-192; Ceylan & Ceylan vd., 2018, s. 123-142; Üngör, 2018, s. 93-129; Ceylan, N. 2019, 635-648; Kalmış, 2019, s. 2028-2053; Karageçi & Günaşdı, 2019, s. 649-667; Ceylan, 2020, s. 30-65; Karageçi, 2020, s. 237-262; Kalmış, 2020, s. 155-169; Morkoç, 2020a, s. 98-120; Morkoç, 2020b, s. 67-76; Morkoç, 2020c, s. 240-270).

Erzurum-Erzincan illerinde yaptığımız yüzey araştırmaları dışında, 1998 yılından itibaren Kars ve Iğdır illerinde yürütülen çalışmalar, 2014 yılından itibaren Kafkas Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Akın

BİNGÖL başkanlığındaki ekip tarafından devam ettirilmektedir. Yüzey araştırmaları sayesinde bölgenin Eskiçağ Tarihi'ni aydınlatmayı amaçlamaktayız. (Bingöl, 2016a; Bingöl, 2016b; Bingöl, 2016c; Karageçi 2016; Bingöl-Karageçi, 2017_a; Bingöl & Karageçi, 2017_b; Karageçi 2017; Karageçi, 2019, s. 49-72; Ceylan, Bingöl, Karageçi 2018; Bingöl & Karageçi, 2019; Karageçi & Bingöl 2019).

Verimli geçen bir araştırma dönemini başarı ile bitirmenin mutluluğunu ekip olarak duymaktayız. 2020 yılında Erzurum ilinde 13 sit, 1 kültür varlığı, Erzincan ilinde 5 sit alanı olmak üzere toplamda 18 sit, 1 kültür varlığı tespit edilmiştir.

2. ERZURUM

2.1. Erzurum – Horasan

2.1.1. İncesu Kalesi I

Erzurum ili, Horasan ilçesinin 35 km doğusunda, İncesu köyünün 1,5 km güneyinde yer alır. Dağlık bir tepe üzerine kurulan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2015 m'dir. Kale, hemen kuzeyindeki boğazı ve diğer yerleşim yerlerini kontrol etmesi bakımından son derece önemli bir konuma sahiptir. Kalenin kuzey eteklerinde İncesu köyü ve tarım arazileri bulunmaktadır. Kalenin kuzeyindeki Zelzele deresi, Tanışman (Danışment) deresi ile birleşerek Aras Nehri'ne dökülmektedir. Kaleye kuzey tarafından geçen berkitme yol ile çıkılmaktadır. Güneyinde yüksek düzlük alanların olduğu ve bu alanların yer yer tarım arazisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Oval planlı olan kalede çok sayıda mimari kalıntı tespit edilmiştir. İncelenen bu yapıların hemen kalenin üst tarafında birbirine bitişik duvarlarla bağlantılı 3 odadan oluştuğu gözlemlenmiştir. Odaların kuzey-güney ve doğu-batı yönlü olduğu görülmektedir. Güney yamacındaki 1 numaralı odanın boyutları 9 x 9 m şeklindeki kare planlı yapıları andırmaktadır. Kare planlı bu yapının duvarlarında kullanılan taşların boyutları farklılık göstermektedir. Nitekim incelenen duvar kalıntısında 90 x 90 cm, 60 x 40 cm, 50 x 30 cm boyutlarında, iç tarafları düzeltilmiş çeşitli taşlar kullanılmıştır. 1 numaralı odanın hemen güneyinde 1,7 m genişliğe sahip giriş kapısı tespit edilmiştir. Odanın kuzeybatısında bulunan 2 numaralı yapının boyutları ise doğu-batı yönünde 18 m, kuzey-güney yönünde 12 m'dir. Odanın güney yamacındaki sur duvarlarının genişliği 1,8 m'dir. 2 numaralı odanın tam doğu kenarında 5 x 5 m boyutlarında kaçak kazı alanına rastlanılmıştır. Kaçak kazı tahribatının derinliği 2,5 m'dir. Yapılan incelemeler sonucunda kaçak kazı sonrası kalenin iç mimari duvarlarının ve yapı katmanlarının ortaya çıktığı tespit edilmiştir. 3 numaralı

oda 1 ve 2 numaralı odanın hemen kuzeybatısında yer almaktadır. 6 x 12 m boyutlarında olan odanın hemen batısında 1 m çapında ve 1,5 m derinlikte kaçak kazı alanı bulunmaktadır. Bu alanın kuzeydoğusunda ikinci bir giriş daha tespit edilmiştir. Girişin hemen batısında 2 m genişliğinde merdiven basamaklarının olduğu görülmektedir. Kalenin güney kesimindeki sur duvarları Orta Demir Çağ (Urartu) özelliği göstermektedir. Kalenin hemen kuzeyinde İncesu Kalesi 2 yer almaktadır. Birinci kaleden ikinci kaleye doğru kuzey yönünde bir giriş holü vardır. Giriş holünden kuzeye doğru ilerledikçe alanın yerleşme olarak da kullanıldığına dair izlere rastlanılmıştır. İki kaleyi birbirine bağlayan bir de kare planlı yapı tespit edilmiştir. Yoğun olarak kullanılan kalede çok fazla keramik buluntusuna rastlanılmıştır. Tespit edilen keramik verileri kaliteli Karaz keramiği, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağ dönemine tarihlendirilmektedir (Foto. 1).

2.1.2. İncesu Kalesi II

Erzurum ili, Horasan ilçesinin 35 km doğusunda, İncesu köyünün hemen 1,5 km güneyinde yer alır. Ana kaya üzerine oturtulan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2023 m'dir. Kalenin kuzey ve batısında tarım arazileri mevcuttur. Bu tarım arazilerini besleyen su kaynağı ise hemen vadiyi oluşturan Zelzele deresidir. Doğu-batı yönünde akan Zelzele deresi akarsu kolları ile birleştikten sonra bölgenin en önemli su kaynağı olan Aras Nehri'ne dökülmektedir. Horasan ilçesinin en doğu yakasında bulunan kale, konumu bakımından kuzeyindeki vadi ve güneyindeki yerleşim yerlerini kontrol altında tutan bir konuma sahiptir. Kalenin hemen güney yamacında bağlantılı olduğu İncesu Kalesi I yer almaktadır. Kaleye İncesu köyünden güneydeki tarım arazilerine ulaşmak için yapılmış stabilize bir yol ile çıkılmaktadır. Kale, bu yolun hemen batısında yer almaktadır. İncesu Kalesi I ile bağlantısını güney tarafından sağlayan kalede çok fazla mimari alan tespit edilmiştir. Güneyindeki kale ile bir hol ve kare planlı mimari alan aracılığıyla bağlanmaktadır. Bu yüzden giriş kısmının da güney kesimde olduğu düşünülmektedir. Güneyinde 3 x 3 m ebatlarında platformlara sahip kalenin tepe kısmında 4 x 4 m boyutunda kare planlı yapılar bulunmaktadır. Bu mimari yapılar tıpkı güneyinde yer alan İncesu Kalesi I gibi birbirine bitişik bir şekilde bağlanmaktadır. Güney kesimde kalan mimari yapılarda duvar genişliği yaklaşık 1 m civarındadır. Mimari yapıların duvarlarında, güneyinde yer alan kaledeki gibi büyük taşlar değil daha ufak boyutlu taşlar kullanılmıştır. Taşların ebatları yaklaşık olarak 20 x 30 cm, 30 x 40 cm, 40 x 50 cm şeklinde farklılık göstermektedir. Kalenin, güneyinde bulunan İncesu Kalesi I'ı koruma maksadıyla yapıldığı düşünülmektedir. Kaledeki mimari

yapıların, İncesu Kalesi I'deki yapılar ve anıtsal alanlara göre daha vasat olduğu görülmektedir.

Kalenin batı yamacında kare planlı platformlar yer alır. Bu platformlar kalenin batısından başlayarak güney kesimine doğru tek sıra halinde uzanmaktadır. Birbirine paralel olan platformlarda çok fazla keramik bulgusuna ve kaçak kazı izlerine rastlanılmıştır. Kalenin batısındaki platformlarda ise kademeli sur duvarları tespit edilmiştir. Batı tarafını güçlendirmek için yapıldığı düşünülen bu sur duvarları ana sur duvarlarına destek vermek için yapılmıştır. Sur duvarlarının kalınlığı 1,5 m ile 2 m arasında farklılık gösterir. Duvarlar, eteklere doğru inildikçe daha küçük boyutlu taşlar kullanılarak oluşturulmuştur. Bu duvarlarda boyutları 40 x 50 cm, 30 x 20 cm ebatlarında taşlar yoğunlukla tercih edilmiştir. Kalede tespit edilen keramik verileri arasında kaliteli Karaz keramiğinin yanında, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu) ve Orta Çağ dönemine ait parçalar vardır (Foto. 2, 19).

2.1.3. İncesu Yerleşmesi

Erzurum ili, Horasan ilçesinin 36 km doğusunda, İncesu köyünün 2 km güneyinde yer alan yerleşmenin yükseltisi 1997 m'dir. Günümüzde tarım arazisi olarak kullanılan alanın hemen kuzeyinde İncesu Kalesi I ve İncesu Kalesi II yer almaktadır. Yerleşmenin hemen doğusundan ve batısından stabilize yol geçmektedir. Yerleşmede çok sayıda mimari kalıntıya rastlanılmıştır. Yerleşim yerinin etrafında 1,5 m kalınlığında duvarlar gözlemlenmiştir. Yerleşmede dikdörtgen planlı 3 mimari alan tespit edilmiştir. Bu odalar güneyden kuzeye doğru bitişik olarak uzanmaktadır. En güneyde kalan ilk odanın boyutları 9 x 9 m, orta kısımda kalan odanın boyutları 15 x 9 m ve kuzey kesimde kalan odanın boyutları ise 9 x 5 m'dir. Odaların duvarlarında kullanılan taşların boyutları yaklaşık olarak 40 x 60 cm, 30 x 50 cm, 100 x 70 cm ebatlarında üst kısımları tıraşlanmış şekildedir. Araştırmalar sırasında çok fazla keramik buluntusu tespit edilmiştir. Tespit edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ dönemlerine aittir (Foto. 3, 20).

2.2. Erzurum – Köprüköy

2.2.1. Ağcalar Nekropol Alanı

Erzurum ili, Köprüköy ilçesinin 13 km güneydoğusunda, Gölçayır köyünün ise 5,5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Nekropol alanının deniz seviyesinden yüksekliği 1882 m'dir. Ağcalar Yerleşmesinin 150 m güneydoğu tarafında bulunan mezarlık alanı yerleşmeden bir stabilize yol ile

ayrılmıştır. Aynı zamanda yerleşmeye göre 21 m daha yüksekte yer almaktadır. Dört bir tarafı tarım arazileri ile çevrilidir. Bölgede çok fazla kaçak kazı izlerine rastlanılmıştır. Kaçak kazılar sonucunda 4 adet çukur tespit edilmiştir. Bu çukurların boyutları; kuzey-güney yönünde 4 m, doğu-batı yönünde 3,5 m, derinliği ise 1,3 m olarak belirlenmiştir. Mezarlık alanında çok sayıda keramik ve kemik parçalarına rastlanmıştır. Elde edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır (Foto. 4).

2.2.2. Ağcalar Yerleşmesi

Erzurum ili, Köprüköy ilçesinin 13 km güneydoğusunda, Gölçayır köyünün ise 5,5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yerleşmenin deniz seviyesinden yüksekliği 1861 m'dir. Oldukça geniş bir alana yayılan Ağcalar Yerleşmesinin boyutları 370 x 280 m'dir. Doğusunda Ağcalar Nekropol Alanı, batısında Gölçayır Kabaktepe Kalesi, kuzeyinde ve güneyinde verimli tarım arazileri ile otlaklar bulunmaktadır. Yerleşim yerinin hemen kuzey ucunda gözeler mevcuttur. Alanın hemen üzerinde aktif tarım yapıldığı için tahribat çok fazladır. Keramik açısından oldukça zengin bir yerleşmedir. Tespit edilen keramik verileri arasında kaliteli Karaz keramiğinin yanında, İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ dönemlerine ait parçalar vardır (Foto. 5, 21).

2.2.3. Gölçayır Yerleşmesi

Erzurum ili, Köprüköy ilçesinin 25 km kuzeyinde, Gölçayır köyünün 1 km kuzeyinde, deniz seviyesinden 1917 m yükseklikte yer alır. Yerleşim, hemen Gölçayır köyüne çıkılan karayolunun doğu tarafında, güney-kuzey yönünde uzanmaktadır. Yerleşmenin çok fazla tahribata uğradığı tespit edilmiştir. Yerleşim yerinin tespit edilebilen boyutları doğu-batı yönünde 40 m, kuzey-güney yönünde 30 m'dir. Yerleşmenin batısında derin vadiler ve tali yollar bulunmaktadır. Bölgenin doğu tarafından geçen tali yollar Avnik tarafına bağlanmaktadır. Yerleşmenin hemen güneyinde ve doğusunda tarım alanları vardır. Su kaynaklarına ve yol güzergâhlarına olan yakınlığı, bölgenin önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Yerleşim yerinde kaçak kazı izleri tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda çok fazla keramik verisi elde edilmiştir. Keramik verileri İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, orta Demir Çağ ve Orta Çağ dönemine aittir (Foto. 6, 22).

2.2.4. Kabaktepe Kalesi

Erzurum ili, Köprüköy ilçesinin 11 km güneyinde, Gölçayır köyünün ise 3,5 km kuzeyinde yer almaktadır. Kale elips biçimli bir tepe üzerine yapılmıştır. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1844 m'dir. Batısından

Aras Nehri ve Erzurum-Muş karayolu geçmektedir. Kalenin zeminden yüksekliği 100 m'dir. Kale, doğu-batı doğrultulu inşa edilmiştir. Doğusunda verimli tarım arazileri yer alırken, hemen kuzeyinde Pasin Ovası bulunmaktadır. Hemen güneydoğusunda Avnik Dağları'nın uzandığı görülür. Avnik Kalesi'nden gelen tali yollar burada birleşmekte ve kalenin kuzeybatısında bulunan Yağan köyüne doğru uzanmaktadır. Kalenin dört bir yanından gelen su kaynakları, Aras Nehri'ne katılmaktadır. Bulunduğu konum itibarıyla kuzeyindeki Kargapazarı Dağlarına kadar Pasin Ovası'na hâkimdir. Elips biçiminde olan kalenin mimari yapısını gösteren bir bulguya rastlanılmamıştır. Kalenin boyutları kuzey-güney yönünde 30 m, doğu-batı yönünde 70 m'dir. Eteklerinde kil toprak oldukça fazladır. Yapılan incelemeler sonucunda kaçak kazı yerleri tespit edilmiş ve bununla birlikte kalede çok fazla keramik parçası tespit edilmiştir. Keramik buluntuları İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ dönemlerine aittir. Ayrıca kale ve çevresinde obsidiyen parçaları da vardır (Foto. 7).

2.2.5. Katar Dağı Yerleşmesi

Erzurum ili, Köprüköy ilçesine 24 km uzaklıkta yer alır. Gölçayır köyüne bağlı olan yerleşim yeri aynı isimle anılan Gölçayır Yerleşim Yeri'nin hemen 500 m kuzeybatısında, büyük bir dağ kütlesi üzerine konuşlandırılmıştır. Yerleşim yerinin köye olan uzaklığı 1,5 km'dir. Bölgenin deniz seviyesinden yüksekliği 1863 m'dir. Gölçayır köyüne ulaşılan karayolunun hemen doğusunda yer almaktadır. Yerleşim yerinin kuzeyi dağlık, batısı ve doğusu derin vadilerle çevrili dağlık alanlardan oluşur. Güneyinde verimli tarım arazileri mevcuttur. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yerleşim yerinin ölçüleri tahribattan dolayı tespit edilememiştir. Bir kısmı halen tarım arazisi olarak kullanılan bu yerleşmenin tam ortasından kuzey-güney yönünde bir stabilize yol geçmektedir. Aktif kullanılan tarım arazisi ve traktör yolu nedeniyle yerleşim yerinde tahribat meydana gelmiştir. Bunun yanında kaçak kazı izlerine de sıklıkla rastlanılmıştır. Batı yamacına bakan kısmı kil kayalıkları ile çevrilidir. Kalede tespit edilen keramik verileri arasında kaliteli Karaz keramiğinin yanında, İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ dönemlerine ait parçalar vardır. Ayrıca obsidiyen mevcuttur (Foto. 8, 23).

2.3. Erzurum – Narman

2.3.1. Karadağlar Gözetleme Kulesi

Erzurum ilinin 85 km kuzeybatısında, Narman ilçesinin hemen girişinde bulunan Karadağlar köyünde yer almaktadır. Gözetleme kulesi olarak tespit edilen yapı Erzurum-Kars karayolunun üzerinde yıkılmış bir su

kanalının kuzey tarafına yapılmıştır. Kulenin deniz seviyesinden yüksekliği 1880 m'dir. Kare planlı bir yapıya sahip olan gözetleme kulesinin Orta Çağ dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Gözetleme kulesi doğu-batı yönünde 4,4 m, kuzey-güney yönünde 4,2 m'dir. Doğu tarafında bir basamak tespit edilmiştir. Ancak bu yapı çok fazla tahribata uğradığı için basamağın ölçüleri belirlenememiştir. Kulenin doğu tarafında 1,7 m genişliğinde bir giriş kapısı vardır. Giriş kısmında bulunan sur duvarı kalınlığı 0,5 m'dir. Kulenin inşasında boyutları birbirinden farklı çeşitli taşlar kullanılmıştır. Temelde kullanılan taşların boyutları 110 x 40 cm olarak ölçülmüştür. üst kısma doğru çıkıldıkça taşların boyutları 55 x 60 cm, 30 x 40 cm ve 20 x 20 cm olarak farklılık göstermektedir. Orta Çağ'ın karakteristik mimari özelliğini taşıyan kulenin kuzey ve güney kesimleri tarım alanları açısından son derece zengindir. Merkezin etrafında halen tarım yapılması ve kaçak kazılar nedeniyle tahribat oldukça fazladır. Tespit edilen keramik verileri Orta Çağ dönemine aittir (Foto. 9).

2.3.2. Seyrekler Kalesi

Erzurum ili Narman ilçesinin 7 km batısında, Aşağıyayla köyünün hemen kuzeybatısında yer alır. Kalenin batı tarafından geçen stabilize yola olan uzaklığı yaklaşık 500 m'dir. Oval biçimli bir tepeye konuşturılan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2050 m'dir. İki kısımdan oluşan kalenin iç kesiminde tepenin şekline uygun olarak oval bir alan tespit edilmiştir. İç kale, kuzey-güney yönde 10 m, doğu-batı yönde 8 m'dir. Kalenin kuzeybatı yönünde iki adet giriş kapısı olduğu belirlenmiştir. Her iki giriş kapısı da 2 m genişliğindedir. İç kaleden dış kaleye doğru gidildikçe savunmayı güçlendirmek için yapılmış yer yer 1 m genişlikteki hendeklere rastlanılmıştır.

Kalenin dış duvar surlarının yıkılmasından dolayı bu hendekler tahribata uğramıştır. Hendek alanında yapılan incelemeler sonucunda kaçak kazılar tespit edilmiştir. Hendekten hemen sonra gelen dış kale surları neredeyse tamamen tahribata uğramıştır. Arta kalan kısımlardan elde ettiğimiz verilere göre hendeğin batı kesiminde bulunan sur duvarlarının genişliği yer yer 1,3 m boyutlarındadır. Kabaca düzeltilmiş taşlar sur duvarlarının yapımında kullanılmıştır. Taşların boyutları yer yer farklılık göstermektedir. Özellikle 60 x 90 cm, 60 x 25 cm ve 20 x 15 cm boyutlarında taşlar kullanılmıştır. Kalenin genel olarak çapı kuzey-güney yönde 32 m, doğu-batı yönünde 36 m'dir. Kalenin yapım ve mimari olarak benzerine Erzurum Pir Ali Baba Kalesi'nde rastlanılmaktadır (Özgül, 2016, s. 137-157) (Foto. 10).

2.4. Erzurum – Yakutiye

2.4.1. Güzelyayla Kalesi I

Erzurum ili, Yakutiye ilçesi sınırları içerisinde kalan Güzelyayla mahallesinde yer almaktadır. Kale Erzurum şehir merkezinin 37 km kuzeyindedir. Köy içerisindeki en yüksek tepeye kurulan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2132 m'dir. Yüksek bir rakıma sahip olan kale, Erzurum-Artvin karayolu üzerinde, yolun hemen 700 m batısında yer alır. Kalenin batısı, kuzeyi ve kuzeydoğu yamacında Tilki Dağı ve Taşlı Dağı, güneyinde ise verimli tarım arazileri bulunmaktadır. Köy camisinin batısında, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan kalenin genel boyutları hakkında net bir veriye ulaşılamamıştır. Kale, bulunduğu konum itibarıyla çevreye hâkimdir. Modern köy yerleşmesinin içerisinde yer aldığı için çok fazla tahribata ve kaçak kazılara maruz kalmıştır. Kaleye günümüzde yapılan stabilize yol ile çıkılmaktadır. Kale bu yolun verdiği tahribattan dolayı iki kısma ayrılmıştır. Kale girişinin, doğu kısmında olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda yer yer sur duvarlarına rastlanılmıştır. Genel olarak sur duvarlarının kabaca düzeltilmiş taşlardan oluşturulmuştur. Elde edilen duvar kalıntılarının bir sıra halinde devam ettiği gözlemlenmiştir. Kalenin batı tarafında dikdörtgen bir yapı vardır. Tespit edilen bu yapının Orta Çağ dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Güneydoğu tarafında yer alan sur duvarları tek sıra halinde 18 m uzunluktadır. Kalenin doğu cephesindeki sur duvarının uzunluğu 20 m'dir. Kalede tespit edilen genel uzunluk doğu-batı yönünde 39 m, kuzey-güney yönünde ise 20 m'dir. Sur duvarı yapımında kullanılan taşların boyutları farklılık göstermektedir. Taşlar ortalama 45 x 75 cm, 60 x 55 cm, 150 x 70 cm arasındadır. Az sayıda keramik verisine rastlanılmıştır. Keramikler Orta Çağ dönemine aittir (Foto. 11).

2.4.2. Güzelyayla Kalesi II

Erzurum ili, Yakutiye ilçesi, Güzelyayla Mahallesi sınırlarında tespit edilen kale Erzurum şehir merkezinin 39 km kuzeyindedir. Kale, Güzelyayla Kalesi I'ın hemen 2 km kuzeyinde, Erzurum-Artvin karayolunun kuzeybatısında yer almaktadır. Küçük bir kale olan Güzelyayla Kalesi II'nin deniz seviyesinden yüksekliği 2184 m'dir. Kalenin doğusu verimli tarım arazileri ile çevrelenmiştir. Bunun yanında batı, güney ve kuzey yamaçlarında dağ silsilesi olduğu görülmektedir. Bir tepe üzerine konuşlandırılan kalenin en yüksek noktasında yoğun oranda kaçak kazı yapılmıştır. Kaçak kazı yapılmış alanın boyutları 5 x 5 m genişliğinde, 2,5 m derinliğindedir. Kalenin güneydoğu yamacında kale girişi tespit edilmiştir.

Tespit edilen bu giriş alanının genişliği 1,5 m'dir. Kalenin güney ve doğu kesimindeki sur duvarları sıra halinde birbirini takip etmektedir. Batı ve kuzeybatı tarafında kalan sur duvarları ise yoğun bir biçimde tahrip edilmiştir. Sur duvarlarında kullanılan taşlar kabaca düzeltilmiş olup, boyutları 60 x 60 cm, 35 x 30 cm, 80 x 55 cm'dir. Kalenin tespit edilen genel boyutları ise güney-kuzey yönünde 22 m, doğu-batı yönünde 20 m'dir. Keramik açısından son derece zengin olan kalede özellikle İlk Tunç Çağı keramiklerine sıklıkla rastlanılır. Bulunduğu bölgeyi kontrol etmek amacıyla yapılmış bir karakol kalesi olduğu düşünülmektedir (Foto. 12, 25).

2.4.3. Tombultepe Kalesi

Erzurum ili, Yakutiye ilçesinin 38 km kuzeyinde, Erzurum-Artvin karayolun 700 m doğusunda yer almaktadır. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2130 m'dir. Bir tepe üzerine kurulan kalenin uzantısı kuzey-güney yöndedir. Şenyurt Mahallesi'ne bağlı olan kale, mahallenin 1,5 km kuzeybatısındadır. Konumu itibarıyla batısı ve kuzeyindeki verimli tarım arazilerini ve bölgedeki geçidi kontrol etmektedir. Kale, hemen batısında yer alan tarım arazisinden 20 m yüksekliktedir. Kalenin kuzeybatısında önemli kalelerden olan Güzelyayla Kalesi I ve Güzelyayla Kalesi II yer alırken güneyinde Gürcüboğazı Kalesi bulunmaktadır. Kuzey ve batı tarafları verimli tarım arazileri ile güney ve doğusu yüksek dağlık alanlarla çevrelenmiştir. Kalenin hemen doğusundan yüksek gerilim hatları geçmektedir.

Kalede yapılan incelemelerde mimari kalıntılarına rastlanılmıştır. Kalenin doğu ve batısındaki surlar oldukça belirgindir. Kuzey ve güney yamacındaki sur duvarları aşırı şekilde tahrip olmuştur. Doğusunda ve batısında yer alan sur duvarlarının kalınlığı 1,5 m'dir. Kalenin giriş kısmının güneydoğu yamacında olduğu düşünülmektedir. Kalenin kuzey ve güney kesimlerinde kaçak kazı yerleri tespit edilmiştir.

Kuzey kesimde yapılan kaçak kazı sonucunda çok sayıda keramik parçası yüzeye çıkmıştır. Çıkarılan parçaların arasında urne parçaları tespit edilmiştir. Ayrıca kaçak kazı yapılan alanda kül izlerine de rastlanılmıştır. Kaçak kazı alanının boyutları kuzey-güney yönünde 2,6 m, doğu-batı yönünde 5 m, derinliği ise 2,3 m olarak ölçülmüştür. Kaledeki kaçak kazı alanı incelendiğinde yüzey toprağının 25 cm altında ve 40 cm yüksekliğinde mimari yapı izleri görülmektedir. Mimari yapıda kullanılan taşlar kabaca düzeltilmiş olup, 20 x 30 cm, 20 x 10 cm, 15 x 20 cm boyutları arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Kalenin hemen batı yamacında kalan ovaya doğru belirli aralıklarla

seki alanlarının oluşturulduğu görülmektedir Kalede tespit edilen keramik verileri arasında kaliteli Karaz keramiğinin yanında, İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağ dönemlerine ait parçalar vardır. Ayrıca obsidyen buluntuları mevcuttur (Foto. 13, 24).

3. ERZİNCAN

3.1. Erzincan – Merkez

3.1.1. Hüseyin Kaya Kalesi

Erzincan il merkezinin 7 km kuzeyinde, Keklikkaya köyünün 1 km kuzeyinde sarp bir kayalık alanda, 2073 m rakımda yer almaktadır. Kalenin kuzeyini ve doğusunu çevreleyen bir çayın olduğu görülmektedir. Bu su kaynağının yaz kış sürekli aktığı anlaşılmaktadır. Yine kale yakınlarında, bozuk orman sahaları görülmektedir. Kalenin batı kısmında yerleşim alanlarının olduğu fakat bu sahanın ağaçlandırma çalışmaları sırasında tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Kalenin kuzeybatı tarafında orman ağaçlandırma çalışması yapıldığı sırada tahribatın oluştuğunu görmekteyiz. Erzincan’a hakim bir konumda yer alan kalede tespit ettiğimiz keramikler İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağ özelliği göstermektedir (Foto. 14, 26).

3.1.2. İkizler Yerleşmesi

Erzincan il merkezine 30 km mesafede, Erzincan – Erzurum karayolunun yaklaşık 300 m güneyinde yer alır. Munzur Dağı’nın eteklerinde 1176 m rakımda bulunan yerleşim alanında yapılan kaçak kazılarda çok sayıda keramik verisinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Burada iki ana kaya kütlelerinin güney etekleri yerleşim alanı olarak belirlendiği anlaşılmıştır. Bu bölge tarım ve hayvancılık açısından oldukça elverişli ve bol su kaynaklarına sahiptir. Yerleşmede tespit edilen keramikler İlk Tunç Çağı özelliği göstermektedir (Foto. 15).

3.1.3. Keklikkaya Kalesi

Erzincan iline bağlı Keklikkaya köyünün 1 km kuzeybatısında dağlık bir alanda 2023 m yükseklikte yer almaktadır. Bu lokalizasyondan Erzincan Ovası çok rahat bir şekilde görülebilmektedir. Kalenin ovayı kontrol edebilmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Orta Çağ özellikleri gösteren kalenin askeri amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Kalenin doğusu ve güneyinde 7 adet odanın duvar kalıntıları izlenebilmektedir. Bu duvarlar yer yer 40 cm x 50 cm’ye kadar genişliğindedir. Odalar 4 x 4 m, 3 x 4 m ebatlarına sahiptir. Kalenin doğusunda ve batısında su kaynakları vardır. Kaledeki keramik verileri Orta Çağ özelliği göstermektedir (Foto. 16, 27).

3.2. Erzincan – Tercan

3.2.1. Kayalık Yerleşmesi

Erzincan ili, Tercan ilçesine bağlı Çadırkaya beldesine 17 km mesafede 1924 m yükseklikte yer almaktadır. Yerleşmenin ilçe merkezine olan uzaklığı 39 km'dir. Yerleşim yerinde büyük taşlar kullanılarak yapılmış mimari bir alanın olduğu tespit edilmiştir. Yerleşmenin güneyinden başlayarak batısına doğru akan ve Karasu'ya ulaşan önemli bir su kaynağı bulunur. Etrafında çayırılık alanlar mevcuttur. Büyük taşlar kullanılarak yapılmış mimari bir alan yer almaktadır. Büyük taşlardan meydana gelen bu alanın hemen batısında 2 m genişlikte duvarlar ile örülmüş 4 adet oda tespit edilmiştir. Oda sayısı muhtemelen daha fazladır. Ancak birçoğunun mimari özellikleri zamanla bozulduğundan tam tespiti sağlanamamıştır. Mimari yapısı belirgin olan iki oda; 10 x 11 m ve 6 x 10 m ölçülere sahiptir. Mimari yapısı Polattepe Kalesi'nde tespitini gerçekleştirdiğimiz yuvarlak planlı yapılar ile benzerdir. Tespit edilen keramik verileri Geç Demir Çağ ve Orta Çağ dönemine aittir. (Ceylan & Günaşdı vd., 2018, s. 85-102) (Foto. 17, 28).

3.2.2. Sekin Kalesi

Tercan ilçesine bağlı Çadırkaya beldesinin 17 km kuzeydoğusunda bulunan Yeşilyayla köyünün 3,5 km kadar kuzeydoğusunda 1960 m rakımda yer almaktadır. Kale, doğu-batı doğrultuludur. Bir gemi şeklini andıran kale 200 m uzunluğunda, 46 m genişliğindedir. Kalenin uç kısımları gemi burnu gibi birbirine yaklaşmaktadır. Kalenin kuzeyi tamamen uçurum olduğundan herhangi bir duvar izine rastlanılmamıştır. Kalenin kuzeyinde bulunan uçurumun derinliği 100 m'den fazladır. Kalenin güneyi ise kalınlığı iki metreyi bulan güçlü duvarlar ile korunmuştur. Kalenin duvarlarında belirli aralıklarla gözetleme amacıyla yapıldığı anlaşılan yerler mevcuttur. Kalenin kuzeyinden Karasu Nehri geçmektedir. Kalenin güneyi ise geniş çayırılık alanlar ile çevrilidir. Konumu itibarıyla bölgenin geniş kesimine ve Karasu'ya hâkim bir konumda yer almaktadır. Bulunduğu konum hayvancılığa çok müsaittir. Kalede tespit edilen keramikler, İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağ özelliği göstermektedir (Foto. 18, 29).

4. SONUÇ

2020 yılı Erzurum-Erzincan illeri yüzey araştırması oldukça verimli geçmiş ve bu çalışma döneminde tespit edilen merkezlerin büyük çoğunluğunu kale ve yerleşim yerleri oluşturmuştur. Erzurum ilindeki çalışmalarımız; Horasan, Köprüköy, Narman ve Yakutiye ilçelerinde, Erzincan ilindeki çalışmalarımız ise Merkez ilçe ve Tercan ilçesinde

gerçekleştirilmiştir. Araştırma neticesinde 10 kale, 6 yerleşme, 1 nekropol alanı ve 1 gözetleme kulesi kayıt altına alınmıştır.

Araştırmalar sırasında tespit edilen keramik verileri, tarihlendirme konusunda bizlere önemli bilgiler vermiştir. Araştırılan merkezlerde, özellikle İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağ dönemine ait keramikler, daha yoğun olarak tespit edilmiştir. Merkezlerin büyük çoğunluğunda kaçak kazı izlerine rastlanılmıştır. Kaçak kazıların, merkezlerin tarihi dokusuna büyük oranda zarar verdiği görülmüştür.

5. KAYNAKLAR

- Bingöl, A. (2016a). 2014 Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmalar. 33. *AST-II*, s. 131-144.
- Bingöl A. (2016b). Kars ve çevresinde Karaz yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, s. 487-502.
- Bingöl A. (2016c). Ziyarettepe kalesi ve nekropolisinden küçük arkeolojik buluntular. *Seleucia*, 6, s. 287-300.
- Bingöl, A. & Ceylan, A. vd. (2010). 2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 27. *AST-II*, s. 375-398.
- Bingöl, A. & Karageçi, M. (2017a). 2015 Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 34. *AST-I*, s. 265-280.
- Bingöl, A. & Karageçi, M. (2017b). Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları 2016. 35. *AST-I*, s. 27-40.
- Bingöl, A. & Karageçi M. (2019). 2017 yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 36. *AST-I*, s. 101-114.
- Ceylan, A. & Bingöl, A. vd. (2016). 2014 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 33. *AST-I*, 447-472.
- Ceylan A. & Bingöl, A. vd. (2018). *Eskiçağ'da Kars kaleleri*. Erzurum.
- Ceylan, A. & Üngör, İ. vd. (2017). 2015 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 34. *AST-II*, 25-50.
- Ceylan, A. & Ceylan, N. vd. (2018). 2018 yılı Erzurum-Erzincan illeri yüzey araştırması. 37. *AST-I*, 123-142.
- Ceylan, A. & Özgül, O. vd. (2018). 2017 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 36. *AST-I*, 169-192.
- Ceylan, A. & Günaşdı, Y. vd. (2018). Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırması (2016). 35. *AST-I*, 85-102.
- Ceylan, A. (2000). 1998 yılı Erzincan yüzey araştırması. 17. *AST-II*, 181-192.
- Ceylan, A. (2001). 1999 yılı Erzincan ve Erzurum yüzey araştırması. 18. *AST*, 71-82.
- Ceylan, A. (2002). 2000 yılı Erzincan ve Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 19. *AST-II*, 165-178.
- Ceylan, A. (2003). 2001 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırmaları. 20. *AST-II*, 311-324.
- Ceylan, A. (2004). 2002 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 21. *AST-II*, 263-272.

- Ceylan, A. (2005). 2003 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 22. *AST-II*, 189-200.
- Ceylan, A. (2007). 2005 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 24. *AST-I*, 163-182.
- Ceylan, A. (2020). 2009 yılı Erzurum, Erzincan ve Kars illeri yüzey araştırmalarının bir değerlendirmesi. *KAFDAĞI*, 5, 1, ss. 30-65.
- Ceylan, A. & Bingöl, A. vd. (2008). 2006 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 25. *AST-III*, 129-148.
- Ceylan, A. & Bingöl, A. vd. (2009). 2007 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 26. *AST-II*, 133-150.
- Ceylan, N. (2019). Çayırılı tarihine ışık tutan yerleşme: Saygılı höyük. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s. 635-648.
- Ceylan, N. & Günaşdı, Y., A. Bingöl vd. (2014). 2013 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 32. *AST-II*, 71-92.
- Ceylan, A., Bingöl A. & Karageçi, M. (2018). *Eskiçağ'da Kars kaleleri*, Erzurum.
- Günaşdı, Y. (2011). Eskiçağda Şenkaya. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IV/2, s. 473-492.
- Günaşdı, Y. (2012). Erzurum ovasında önemli bir merkez: Değirmenler höyük. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, s. 51-65.
- Günaşdı, Y. (2015). Erzincan Sırataşlar kalesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9, s. 113-131.
- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler Ülkesinde önemli bir Urartu kalesi: Avnik. *TÜBA-AR*, 19, 113-135.
- Günaşdı, Y., & Bingöl A. vd. (2012). 2010 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 29. *AST-III*, 49-70.
- Kalmış, G. (2017). Erzurum ve çevresinde tespit edilen Urartu sulama sistemleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/13, 567-588.
- Kalmış, G. (2019). Erzurum'da önemli bir Tunç çağı merkezi: Aşkale höyük. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/4, 2028-2053.
- Kalmış, G. (2020). Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde tespit edilen Köroğlu kaleleri. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/1, 155-169.
- Karageçi, M. (2016). Borluk vadisi Erken Demir çağı mezarı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ek Sayı 1*, Kars, s. 253-265.
- Karageçi, M. (2017). Yüzey araştırmaları ışığında Kars bölgesi tunç çağı kaleleri. *Prof. Dr. Recep Yıldırım Armağan Kitabı*, Ed. P. Pınarcık, B. Gökçe, M. S. Erkek, S. C. Kandal, Ankara, s. 299-328.
- Karageçi, M. (2019). Yüzey araştırmaları ışığında Kars-Digor ilçesi'nin eskiçağ tarihi. Kars ve Kafkasya Tarihi Hakkında Yazılar içinde (ss. 49-72). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Karageçi, M. (2020). Erzincan'da önemli bir Urartu merkezi: Üçpınar Kalesi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, s. 237-262.
- Karageçi M. & Bingöl, A. (2019). 2018 Yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 37. *AST-III*, s. 63-82.

- Karageçi, M. & Günaşdı, Y. (2019). Erzurum’da önemli bir Urartu kalesi: Harami kale. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s. 649-667.
- Morkoç, A. N. (2020a). Erzurum ili Palandöken ilçesi höyük ve yerleşmeleri. *Kafdağı*, 5/1, 98-120.
- Morkoç, A. N. (2020b). Kuzeydoğu Anadolu’da önemli bir yerleşme-Danamayalı. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2020 Sonbahar Özel Sayı I/I*, 64-76.
- Morkoç, A. N. (2020c). Erzurum’da önemli höyükler: Gökçeşeyh Höyük I-II. 2. *Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi*, 240-270.
- Özgül, O. (2015). Erzurum Tortum’da önemli bir Urartu kalesi: Kapıkaya. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/9, s. 69-92.
- Özgül, O. (2016). Erzurum’da stratejik bir Urartu kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba). *TÜBA-AR*, 19, s. 137-157.
- Özgül, O. & Ceylan, A., A. Bingöl vd. (2013). 2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 30. *AST-II*, 277-292.
- Üngör, İ. (2015). Urartu kale kazıları (Pasinler kalesi). *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II*, s. 432-442.
- Üngör, İ. (2018). Urartu Devleti’nin kuzey bölgesinde önemli bir kale: Tuzla kalesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/17, s. 93-129.
- Üngör, İ. & Bingöl, A. vd. (2014). 2012 Yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 31. *AST-I*, 61-77.
- Üngör, İ. & Özgül, O. (2016). Otlukbeli’nde tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, s. 267-289.

GÖRSELLER

Foto. 1: İncesu Kalesi I

Foto. 2: İncesu Kalesi II

Foto. 3: İncesu Yerleşmesi

Foto. 4: Ağcalar Nekropol Alanı

Foto. 5: Ağcalar Yerleşmesi

Foto. 6: Gölçayır Yerleşmesi

Foto. 7: Kabaktepe Kalesi

Foto. 8: Katar Dağı Yerleşmesi

Foto. 9: Karadağlar Gözetleme Kulesi

Foto. 10: Seyrekler Kalesi

Foto. 11: Güzelyayla Kalesi I

Foto. 12: Güzelyayla Kalesi II

Foto. 13: Tombultepe Kalesi

Foto. 14: Hüseyinkaya Kalesi

Foto. 15: İkizler Yerleşmesi

Foto. 16: Keklikkaya Kalesi

Foto. 17: Kayalık Yerleşmesi

Foto. 18: Sekin Kalesi

Foto. 19: İncesu Kalesi II

Foto. 20: İncesu Yerleşmesi

Foto. 21: Ağcalar Yerleşmesi

Foto. 22: Gölçayır Yerleşmesi

Foto. 23: Katar Dağı Yerleşmesi

Foto. 24: Tombultepe Kalesi

Foto. 25: Güzelyayla Kalesi II

Foto. 26: Hüseyinkaya Kalesi

Foto. 27: Keklikkaya Kalesi

Foto. 28: Kayalık Yerleşmesi

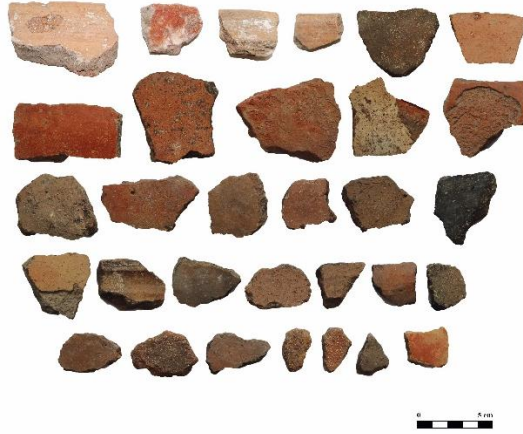

Foto. 29: Sekin Kalesi